

Хаснија МУРАТАГИЋ-ТУНА*

СИЈАРИЋЕВИ БИХОРЦИ – РОМАН КОЈИ ТРАЈЕ

Има једна ѿлоча... И на ѿој ѿлочи има хоџа. Име ѿи је њему Ризванхоџа. И има крај њеѿа једна вода... Име је ѿој води Земзе-вода. И има ѿу једно дрво... Име му је Бадем дрво. И на њему има једна ѿѿиѿца, ѿа ѿа ѿѿиѿца ѿјева, ѿјева, не ѿресѿаје да ѿјева.

(Бихорци, 44)

Књижевно дјело је сложено семиотичко јединство, комплексан знак, којим се изражавају ријетки, најчешће они храбри, они који имају шта рећи о свијету у којем живе и којим неминовно ходе. Стварање је ново откривање живота, повратак на извор, на пут који води натраг ка дјетињству, ка мирисима дјетињства. Писати и објавити написано значи препустити другима да суде о написаном. Кад је већ тако, узимамо право да судимо о првом, давно објављеном, роману Тамила Сијарића, једноставног наслова – *Бихорци*. Одмах ћемо рећи да су *Бихорци* учинили Тамила Сијарића једним од најаутентичнијих и најбољих писаца на овим просторима.

Бихорци су први роман Тамила Сијарића. Објављен је 1956. године. Годину дана раније, за овај роман Сијарић је добио прву, ондашњу милионску, награду на анонимном конкурс у издавачког предузећа *Народна ѿросвјеѿа*. Проглашен је најбољим југославенским романом у конкуренцији између 150 рукописа. Критика и културна јавност су још на самом почетку истакли да *Бихорци* у нашој књижевној продукцији представљају новину и у тематском и у језичком смислу. Зато је роман доживио велики број издања и преведен на велики број језика.

Познато је да не постоје утврђена критичко-теотијска начела за препознавање добрих писаца, али то не значи да не постоји никакав начин да се добри писци препознају. Неки су велики и препознатљиви по једин-

* Проф. др Хаснија Муратагић-Туна, професор Универзитета, Сарајево

ственом структурирању књижевног текста, неки по начину композирања књижевних ликова. Тамил Сијарић је препознатљив по много чему, највише по Бихору, односно *Бихорцима*. Њима је Сијарић повезао сва своја дјела у складну цјелину у којој има мјеста за све божије угоднике. Тако теме из завичаја трансформира и синтетизира у опће теме. Описује посљедице дјеловања старе и нове идеологије у једном затвореном свијету, а, ипак, Сијарић није регионални писац, нити фолклорно-декоративни приповједач.

Љепота умјетничког дјела састоји се у томе да оно свеукупношћу израза, преко књижевних ликова, дјелује на читаоца, тако да му сугерира једну нову умјетничку стварност у којој се налази пуна истинитост живота, у којој се чини да је све утемељено на животној реалности.

У роману нас Сијарић води по живописним предјелима свога Бихора, причајући нам нешто што је и могло бити истинито, али *Бихорци* су, као и сва Сијарићева дјела, прије плод његове пјесничке креације, чудесна мјешавина збиље и фикције, надасве оригиналне.

Од појаве *Бихораца* па до наших дана, написан је велики број радова који се баве његовим тумачењем. Писали су о њему и књижевници и лингвисти, сви у жељи да објасне књижевне и лингвистичке особености овога у много чему специфичног дјела и писца изоштреног посматрачког дара и способности, писца огромног знања и искуства. Подсјетићемо на рецензију Борислава Михајловића-Михиза, написану поводом награђеног Сијарићевог романа *Бихорци*. Он пише да су *Бихорци* психолошко свједочанство о животу „једног забаченог муслиманског села под планином”, непосредно последије Првог свјетског рата. У њему се описује неколико снажних протагониста и епизодиста. Фабула је „јединствена и занимљива”, композиција „логичан редослед са ретком ретроспекцијом, психолошко инсистирање на чворовима романа”. Идеје насиља нема. Језик је „народни, стилизован, ароматичан... лако инспирисан народном поезијом”, средства: „лириком проткана опсервација, унутрашњи монолог, наратив, анегдота” (Зборник: *Критичари о дјелу Тамиле Сијарића*, АНУ-БиХ, Сарајево 1986, 184, 185). Мухидин Џанко тврди да је Борислав Михајловић на готово школски начин најавио једног великог југославенског приповједача и романописца „означавајући га на концу своје рецензије као ‘писца у успону’” (*Критика о Тамилу Сијарићу*, у: *Књижевно дјело Тамиле Сијарића*, АНУБиХ, Сарајево 2003, 168).

Послије *Бихораца* објављене су бројне приповијетке Тамиле Сијарића: *Зелен њрсиен на води* (1956), *Наша снаха и ми момци* (1962), *Сабља* (1969), *На њују њујници* (1969), затим романи: *Кућу кућом чине ласиавице* (1962), *Мојковачка биљка* (1968), *Конак* (1971), али су се *Бихорци* сма-

трали најбољим и најтипичнијим романом, у којем је дошло до изражаја Сијарићево слатко и опојно приповиједање „налик на усмено чарање и егленисање” (*Пријовијејтке њисаца Босне и Херцеговине*, Веселин Маслеша, Сарајево 1973, 246). Међутим, било је и оних који нису имали рјечи хвале о Сијарићевом првом роману. Крајње негативно и врло арогантно о Сијарићевом умијећу приповиједања писао је Милош Бандић у огледу с пејоративним насловом *Величање њросјечности* (1958). Бандић тврди да је у *Бихорцима* присутан типични фолклорни израз са регионалистичким обиљежјима, односно да су *Бихорци* анахронизам исказан у наводној имитацији српске сеоске реалистичке приповијетке и алузијама на лоше Веселиновићеве приче са дугим и таутолошким дијалозима. Стил (израз) је коректан, али „још нестабилан и пун пукотина”. Било је и оних који су роман критизирали зато што су сматрали да је одступао од уобичајене, боље рећи традиционалне романескне форме и строго уређене композиције, али и због тога што није имао фабулу и главног јунака који би радњу романа обједињавао у једну цјелину. Роман је критизиран и због тога што је импрегниран епизодама због којих се, тобоже, основна нит приче не може јасно уочити и пратити. Енвер Казаз врло лијепо уочава да та критика „не увиђа мозаичку структурираност романа и вишесмјерност његове тематске и идејне преокупације, те полифоничности семантичких мрежа текста”, и закључује да се, заправо, овакве епизоде „у извјесном степену осамостаљују да би оцртале културолошки контекст основне фабуларне линије и утемељиле поступак стапања различитих врста дискурса унутар сложене романескне структуре” (*Животи*, број 1-2, Сарајево 2000).

Одвјећ је познато, замјерке Милоша Бандића и других, поред Енвера Казаза, анулирали су и Митхат Бегић, Дејан Ђуричковић, Никола Ковач, Енес Дураковић, Фахрудин Ризванбеговић, Миодраг Лалевић, Предраг Палавестра, Радојица Таутовић, Радован Вучковић, Мирослав Егерић, Марко Вешовић, Асим Пецо, Божо Милачић, Карло Остојић, Љиљана Шоп, Хаснија Муратагић-Туна, Саво Стевовић и још бројни проучаваоци дјела Ђамила Сијарића. Довољно је истакнути још само оно што је у огледу о Ђамилу Сијарићу, у књизи *Роман 1945 – 1990* (Сарајево, 1991), казао Дејан Ђуричковић. Он, наиме, истиче ванредни значај првих књига овог санџачког писца, и тврди да Сијарићево дјело својом тематиком и приказом менталитета једног егзотичног свијета кореспондира са идејама свјетске културне антропологије из половине двадесетог стољећа. Сијарићева дјела су понудила књижевну визију „једног егзотичног, исконски чедног, модерним представама живота непомућеног свијета, који још увијек ‘сише груди природе’” (147, 148). Ове Ђуричковићеве констатаци-

је умногоме подсећају на оно што је у *Ојледу о Ђамилу Сијарићу* записао Мидхат Бегић (Сабрана дјела, Раскршћа ИВ, Свјетлост, Сарајево 1987). Бегић је нагласио да је Сијарићев стилски метод нов и оригиналан, да је Сијарићева нарација посве свјежа у југославенској прози педесетих и шездесетих година двадесетог стољећа (384).

Треба одмах рећи да Ђамил Сијарић није слиједио модне књижевне покрете. Због тога га је критизирао и Вук Крњевић (*У ѿренуцима надахнућа*, у књизи: *Критичари о дјелу Ђамила Сијарића*, АНУБиХ, књ. 8, Сарајево 1986), али и због тога што је тематски неинтересантан, што се служи застарјелим прозним казивањем, па по Крњевићевом мишљењу „Сијарић би се тешко одржао у литератури која има мало веће претензије”. Унаточ свим критикама, Сијарић опстаје, чак се све више проучава.

Сијарић је, то је евидентно, био опчињен традицијом јер је на њој ставао, и желио ју је што више открити и показати читалачкој публици, која је у вријеме објављивања *Бихораца* већ била затрпана књижевним дјелима писаца који су нудили властиту модерност. Ипак, у Сијарићевом књижевном поступку садржани су модерни приповједни обрасци, присутно је разлагање реалистичког модела нарације.

„*Бихорци* су изашли у вријеме доминације *симболифицираној мимичкој модела* и захтјева *соц-реализма* за *идеолошком рејрезијацијом стварности* у књижевноме дјелу. Сијарићев роман потпуно се оглушио о такав књижевни модел отварајући простор не само за нову књижевну топографију него и за сасвим другачији приступ организирању наративних поступака и основа. У вријеме доминације *јрозе с тизом*, Сијарић пише роман са *лирско-психолошком доминанцијом* и аналитичким разлагањем механизма фолклорних културних облика и принципа на којима опстоји патријархална заједница. Управо кроз те аспекте приче развија се и аналитички *дискурс* у којему писац открива да је темељна фигура егзистенцијалног смисла његових јунака *јприрода*, а не идеолошки утемељена заједница” (Енвер Казаз, *Романи Ђамила Сијарића /Животи*, број 1-2, Сарајево 2000/).

У *Бихорцима* Сијарић врло пажљиво бира сцене и врло их вјешто уклапа у специфичан миље, односно у специфичну мозаичку структуру, која сугерира богату панораму ликова и догађаја, тачније, цјелокупну атмосферу. У њој доминира меланхолија, као посљедица душевних стања ликова који су притиснути кишном магловитом јесени и хладном зимом, који живе у мрком селу Рашљу, убијени временом, у кућама покривеним црном чађавом сламом и газе каљавим путевима.

У том Бихору води се тиха, али беспштедна борба између сумње и наде, између сна и збиље, материјалне похлепе и вјерског фанатизма, између

биједи и зла сваковрснога. Зато је то анатемисана земља, али у њој битише драмски узбудљив свијет. *Бихорци* су роман нарочитих атмосфера у којима доминира мучна стрепња пред новим могућностима живота.

Сијарић, дакле, не жели да у први план истиче људске драме, већ специфичну атмосферу и амбијент Бихора. Зато је атмосфера веома упечатљива и врло сугестивна, па се роман доживљава као „поетизована панорама... слика о начину живота и људи у једном малом изолованом селу у Санцаку” (Р. Тошовић, *Тамил Сијарић: Бихорци*, Народна просвјета, Сарајево 1956, Политика, Београд, ЛИИИ, 1956, бр. 15351). То је роман о свијету до којег ријетко допиру гласови споља. У њему је све тихо и нечујно. *Бихорци* су хроника једног времена у којој се преко индивидуалних судбина тумаче опћи токови људског живота у измијењеним историјским увјетима, а они су само оквир у којем се преплиће индивидуално и колективно страдање и патња.

Причајући о животу неког хадум-хоџе, Сијарић прича историју људи свога завичаја, лакхом иронијом и подсмјехом, зумирајући вријеме када је тек створена југославенска држава у чијим се границама нашао и Санцак. Кроз визуру Хације, једног од главних ликова романа, Сијарић нас води у бихорско село Рашље, једино у читавом Бихору које је имало махале. У њему се одвија готово цјелокупна радња романа. У том Рашљу све је некако било омеђено. Највише границе, али и живот у њему. Границе су се помјерале само онда када се збиљски прескоче. Само се једном годишње одлазило на Лађевац, за Алиђун, или на бјелопољску чаршију. Живјело се од земље и стоке. Живјело се стихијно и природно, готово нагонски. Ослушкивао се дамар природе и њених закона. Пратиле су се њене мијене и дјеловало у складу с њима. Хисторијске промјене их нису нарочито дотичале. Ваљда због тога што су честе и непостојане.

Рашље је као и свако друго санцачко село. А села су у Санцаку таква да „кућа кућу дозвати не може”. Једна су полегла уз стрмину, друга се спустила низ потоке, „трећа угазила у шумарке или се скупила уз храстов гај”. Свако је у завјетрини „и ту траје – старо, мрко, убијено временом”. У њему живи усамљен и затворен, готово умртвљен свијет, притиснут биједом. Само се природа мијења и покреће по устаљеним законима. Сијарић готово хроничарски прати збивања ове патријархалне заједнице у којој чили могућност даљег опстанка традиционалних образаца живота. Њено пропадање је неминовно, јер је притиснута са сваке стране. Режим краљевске Југославије на најпримитивнији начин подстиче исељавање бошњачког народа у Турску. Бошњачком народу се јасно „ставља на знање” да је у новој држави непожељан и да нема шта да тражи. Зато се „путем од Бихора ка Новом Пазару зацрвени почесто комора – кљусе или двоје под сан-

дуцима, за њима жене и мушкарци, и дјеца у новим опанцима, мала у наручју и на крчама – и пуно суза и уздаха за својим мртвим дједовима који остају ту у Бихору. Тако у ту туђу незнану земљу оду конопљане бихорске кошуље, шарене узице, ишарани ћилими, исписани пасоши, растужена срца – сад некако велика, јер су тужна, и јер сад највише осјећају: одвајају се од родне земље, од крша, од пута, од њиве, од појила”. С друге стране, заједница пропада изнутра јер у њој више не вриједе патријархални закони. Они од којих се најмање очекује, сеоски поглавар Халимача и „свештено лице” Хаџија, служе се разним преварама, и деградирају уобичајене моралне вриједности патријархалног, поштеносвијета. Рашље, дакле, није остало изван актуелних историјских и политичких догађања, иако се чини да је тотално одвојено и далеко од свега што се наоколо мијењало.

Власт, жандари, хајдуци и комите су се у Бихору стално смјењивали, остајала је тврда земља и борба за голи живот. Али се живјело некако. Сви су трпјели и патили, дотрајавали и тихо нестајали, али и сањали своје снове: Халимача да одржи своје богатство, Хаџија да испуни своју свету дужност, да оде на хаџ, Земко да побјегне у Турску, Каплар да успостави закон и подигне културу на виши ниво, Хатка да нађе срећу итд. Једни су били лукави, препредени, агресивни и сурови, други, пркосни фантасти, али мехки и њжни, пјесничке душе, лахкорањиви. Сијарић их таквима и приказује, без имало дотјеривања. Сијарић је створио једну колективну слику Бошњака у Бихору, који упркос бројним недаћама, сиромаштву, биједи, ратовима, пљачкама, селидбама, настоје да успоставе некакву хармонију, везујући се чврсто за родну земљу, која им је мјерна јединица свих вриједности. Отуда прелијепи описи природе. Ту су шумски пропланци, сјене планинских обронака, мокро грање, зелена жита, бистро небо и бистри потоци, неухватљиви сунчеви зраци, тамне вроне, игра ластавица, игра боја, кише, магле и сњегови.

Многи тврде да у роману не постоји главни јунак. Мислимо да то није тачно. Литерарна грађа цијелога романа врти се око Хаџије. Он је личност око које се преламају готово сви важнији догађаји у селу; другима служи за најразноврсније шпекулације, с њим роман почиње и с њим се завршава. Чист и лијеп, као откинута цвијет, да од његове бијеле чалме, зелене доламе и жутих чизама сокак сине, некако је неопходан за одвијање саме радње, и зато је стално присутан, мада више као посматрач него као активни саучесник. Поред тога што је физички лијеп, Хоџа је паметан и духовно импозантан. Чврст у вјери и окренут Аллаху, занима се за законе вишег смисла, за човјеково постојање и битисање на земљи, за смрт као људски удес, као неминовност неминовнију од свих неминовности. Савршено је свјестан човјековог физичког нестанка са земље и бесмисла по-

сједовања материјалних добара. Говорећи о смрти Рашљанима каже: „... Ето... човјек!... Жив... жив и здрав, ходи и ради – и – хоп, умре ... легне у земљу ... го, бос, сам и без брига земаљских, без лажи – ходите црви. А ви се свађате и бијете ... а око шта – комадића земље!, сви ћете имати гдје да легнете, не бојте се”. Дакле, Хаџија је свјестан да је све на овом свијету само илузија. Отуда нам је сасвим јасно да је цјелокупно његово понашање усклађено с његовим вјерским учењем. Као и сваки прави вјерник, муслиман, поштује законе своје вјере, клања пет ваката, учи Кур’ан и вјерује у Ахирет и Судњи дан, када ће свако добити оно што је заслужио: Џеннет или Џехеннем. Вјерује у вјечни живот који ишчекује у миру и спокоју. Некако тихо, али не без емоција, врло често говори о томе „како ће доћи један дан, када ће људи изгубити везу с оним што су били, дићи ће се са земље обичаји, нестаће вјера у једнога бога и повјерења међу људима, па ће бог – ех тог часа послати делију са зеленом сабљом и удри, сиједи. И он ће посјећи све што главу има – оставиће само вјернике. Тај дан ишчекати ... заврши Хаџија и дође му да нешто заплаче...” Кад се све ово узме у обзир, онда се не треба чудити зашто допушта да други доносе одлуке у његово име. Унутарња хармонија и уравнотеженост чини да се апсолутно нехајно и незаинтересирано односи према свему што се у спољњем свијету догађа, чак и онда када се нешто најдиректније тиче њега самога. Довољно је само подсетити на његово понашање у вези са женидбом: „Хаџија је гледао у своје ноге. Њему би било најмилије да га та женидба мимоиђе. Али како? И он вели исто онако као што је зимус рекао: да све препусти Халимачи, јер невјешт је он у тим стварима, а ето ту је, нек чини од њега што му драго.” Рашљани га због „дружења с ћитабима и учености” поштују, нарочито на почетку романа, али ће се касније спрам њега односити и с дозом неповјерења, јер су му сушта супротност. Они су живот подредили суровим нагонима, личним интересима и инстинктима за голу егзистенцију. Више вјерују у овај живот и њему су окренути. Хаџија се у сваком погледу разликује од осталих ликова романа, чини се невјештим и неспособним, па и неразумљивим, јер није склон интригама и тјелесним уживањима, али се не може рећи да је слабић, да је лишен страсти и да је карактерно неизграђен. Он је само такав „да вјерује да човјек, поред припадања природи, припада, прије свега, једном узвишеном поретку ствари. Такво увјерење прати живо осјећање прикривене стварности и схватање да се за њено вјечно придобијање морамо духовно припремити и прочистити” (С. Томовић-Шундић, *Бихорци Тамила Сијарића, Алманах*, број 21-22, Подгорица 2003). Стога његово издизање изван реалних животних токова и његова пасивност дјелује сасвим природно.

Донекле је Хаџији сличан Земко. И њему је судбина тегобан живот, у физичком и моралном смислу, он то некако подноси, али се с тим не мири.

Земко своје Рашље доживљава као простор без излаза и наде. Наду и вјеру замјењује сумњом и резигнацијом. Страх потискује мучењем, не влада својим поступцима, не доноси одлуку која би свједочила његову слободну вољу, већ тјера инат цијелом селу, а због тога највише сам пати. Његова судбина је највише обиљежена несретним историјским околностима које су се неминовно пренијеле на Бихор, иначе одсјечен свијет, у којем плах народ страхује пред неком непознатом силом. С новим временом не умије да оствари комуникацију, а не зна коме да објасни свој случај. Он само зна да се неће потчинити непознатој сили, а не може се ни побунити, јер му побуна не пружа никакву наду. Сијарић изокренуту свакодневницу сматра плодом политичких гигања и етничке самоизолације муслимана у периоду последије Првог свјетског рата, па је управо преко Земка, историјску тему, повлачења Турака са Балкана и миграције које су услиједиле, свео на личну драму малога човјека.

Бихорци су само на први поглед поетолошка прича о забавном животу једног малог краја, а много више прозирна и бритка нарација која раскринкава интимне и колективне конвенције и врло сложен идеолошки поредак. Роман је само наизглед прича о простим људима, оним најближим природи, наивним и једноставним. Заправо се ради о врло сложеним личностима, изузетне проницљивости и интелигенције. Довољно је само упутити на Хаџију и његово удаљавање и отуђивање од свих осталих у селу, јер се усмјерио на нешто друго, на ћитабе и хаџ, и тако пресекао нормалне додире са природом, њеним изворима и њеном чулношћу, с емоцијама и крвљу у жилама. Хаџија је, као што смо рекли, учен, миран и паметан, обучен лијепо и другачији. Али, иако образовањем, и свим осталим, одскаче од средине, њега у животним поступцима надмашује човјек чимим цијелим бићем господари природа. Човјек који је крвљу и осјећањима везан за земљу, препредени сурови планинац, Халимача, који готово увијек нађе пута да реализира своје жеље. У томе га не може спријечити ни приучени Каплар, представник власти. Иначе, свака личност има нешто своје, нешто чиме се она одваја од свих осталих – било да се ради о њеним животним поступцима, њеном начину изражавања, или пак само својим именом. Сијарићеви јунаци носе врло занимљива имена, својствена крају о којем Сијарић пише, а мало позната широј регији. Зато их и не налазимо у рјечницима муслиманских имена, чак ни у оном најпознатијем који је саставио Исмет Смаиловић.

Сијарић је био велики поборник женске љепоте. У Бихору се цијенила она чиста, морално неукрањана жена. Зато се жене ломе у сукобу морала и

тијела, и пате због вреле женске крви. И у овом роману жена се појављује у улози једног од главних ликова. Она у Бихорцима покреће и усмјерава главни ток радње. У *Бихорцима* је присутна обична жена из народа, жена која је закупирана само једном мишљу: како да себи нађе мужа. Ријеч је о Хатки, једноставној жени, али, ипак, биолошки врло комплицираној. Она се предаје без промишљености јер је трагично изгубљена у чежњи за првом љубави. Свјесна је свога положаја, али и Хаџијиног. Он је начитан, има ћитабе, али то у Бихору нема ону вриједност коју имају коњи и волови. У тој средини се материјална добра више цијене, јер се од њих живи. У жељи да се уда, Сијарићева Хатка се понаша изван важећих моралних и вјерских закона Бихора, постаје жена без страха и образа јер у њој буја огромна снага и чулност. Да не би била казна свима у Рашљу, треба прикрити да је дјевојком занијела у оно вријеме када је такав поступак имао страшно значење, када је био израз највеће срамоте и презира, и браком је везати за Хаџију, којег жене уопће не занимају. Свјестан да су жене мелеци и шејтани, Сијарић их не идеализира. Средина ће их кажњавати и приморавати да пате због гријеха, и доживљавати као једине носиоце кривице. Судбина Сијарићеве жене слична је судбини жена свих времена и простора, она је дио људске патње, тренутак трајања.

Дакле, *Бихорци* јесу роман о Сијарићевом завичају, о Сијарићевим земљацима, о Сијарићевим сјећањима и асоцијацијама на вријеме када се једва састављао крај с крајем, али креиран по мјери човјека с другачијим искуством, сазнањима, истинама и значењима од оних негдашњих, креиран по мјери Сијарића умјетника ријечи, због чега је све добило ново значење, продубљено и изазовно.

Напоменућемо још и то да се већ у овом роману јасно испољава Сијарићев смисао за хумор. Роман је импрегниран бројним хумористичким обртима. Сијарић се подсмјава људској лаховјерности, наивности и неукости. Тамил Сијарић савршено лако, до суза и смијеха, пародира друштвену збиљу свог Бихора.

Сматра се да због приповједачке вјештине сликања комичне и трагичне стране друштвених збивања, понајприје у Бихору, Сијарић припада групи најпревођенијих писаца са ових простора.

У роману је присутан шокантан цинизам усмјерен ка онима који једноставно дјелују само толико колико ће остварити своје жеље. Роман је испуњен горком иронијом на рачун бирократије и псеудоинтелектуалаца. Роман се доима као крајње реалистично представљање прије свега културе једне средине и није ни чудо што је толико присутна пародија, али и сарказам, који читаоца доводе до језиво комичног смијеха, готово кикота. Њима Сијарић открива социопсихолошки профил бихорског човјека

утопљеног у неко ново вријеме, а још се ни у старом снашао није. Зато се многи осјећају изгубљеним и траже излаз у бјекству с родне груди, чиме се указује на пометњу у главама изгубљених.

Бихорци су прича у којој се карикира бихорска традиција и (ин)дискретно исмијава у тренутку болних додира два времена.

Ћамил Сијарић је писац који дубоко промишља сваку појаву, није само пуки посматрач и аналитичар. Показује да се патњи, муци и страдању може одупријети само снагом ријечи. Таман онако како то чине Рашљани и сви Бихорци у дугим зимским вечерима. Они причају тако као вез да везу, а кад о нечему са одушевљењем причају, „тај њихов вез је права чипка, права поезија” (Ћ. Сијарић). Најчешће су причали о мучном времену и тешком животу, о свом сталном помјерању и бјежању по незнатим друмовима и бјелосвјетским путевима, па је Сијарић пресликао ту причу својих земљака и на својеврстан начин уобличио. Тако су *Бихорци* открили писца снажне поетске потке, зрелих имагинација и свјежег израза. Посебност поетике и вјештину свог списатељског дара Сијарић је касније потврђивао свим својим дјелима.

Од појаве овог романа па све до посљедње збирке пјесама, Сијарић је остао вјеран заточеник матерњег језика. Он је лако и брзо подлегао унутрашњем зову свог завичајног језика и једноставно га износио из своје умјетничке радионице, без нарочитог дотјеривања и брушења. Зато се Сијарићев језик доживљава тако као да сам по себи тече из природног и богатог изворишта с којим Сијарић одржава континуитет свог пјевања. Сијарић је језиком створио нарочиту атмосферу, живу слику, конкретну средину, реалне оквире у којима се нешто догађа. Језиком је открио танахне слојеве скривених дубина бихорских душа и допро до оних који знају и осјећају јасан поетски говор. Сијарићево писање је „с бојом и звуком који се непрестано преобличавају, као широко распрострањено ћилимско плетиво у коме људи сами себе, и прсте и очи и глас, уплићу. Подлога је тог умијећа балканска, али у тој подлози је шара, арабеска, орнамент са истока. Једно с другим је увијек до у срж стопљено и као лирски трептај и као епско пространство” (М. Бегић, *Сијарићево умијеће*, Живот, ХХИ/1972, 1-2, 3-14). Сијарићев језик није само онај којим се комуницира, и није само систем комбинација за саопћавање тачне поруке, већ квалитетна цјелина која је у стању да искаже сву ону расплинуту садржину значења, а да при томе појача и асоцира пуно осјећања. Он се језиком просто поигравао. Продужавао је усмену традицију и утирао пут модерном изразу. Бихорци су саткани од Сијарићевог језичког обрасца у коме су доминантне особине стандардног језика, али и дијалекатских језичких елемената, присутних у језику ликова. Сијарић их је вјерно преносио. Дијалекатске језичке црте пока-

зују колико је Сијарић имао истанчано и префињено језичко осјећање, све их је искористио као стилску компоненту у вајању својих јунака. Локалне говорне особине имају стилогену функцију. Зато су Бихорци мејдан раскошног и сочног санџачког говора, а Сијарић успламтјели филигран бо-санскога језика. О томе је Лале Новичин Брковић у тексту *Чаробњак приповиједања* веома лијепо рекао: „Тамил је заиста истински чаробњак приповиједања, најбистрији извор љепоте ријечи, које вјечно остају свјеже, питке и сочне иако (или баш због тога) су пресвучене патином заборава, или се на њих навукла мемла због предуге запостављености до заборава доведене. И, ето још једне значајне Тамилове заслуге за културу бошњачког народа – оживио је тај језик, отргнуо га из жвала заборава, вратио га времену и људима којима припада, да не би, заборављајући сопствени језик, постали немушти. Тамил је доказао да се тим, забраву отргнутим, свјежим и сочним језиком, толико успјешно и вјеродостојно исказује мисао и наталожено искуство савремене европске мисли”.

Нећемо залазити у оцјене колико се данас књиге читају, али знамо да добре књиге нађу пута до читалаца. Они који буду први пут читали овај Сијарићев роман често ће му се враћати, као што то у посљедњих тридесетак година чини и аутор ових редака. Ово је роман који се напросто мора више пута читати, јер сваки пут нуди нешто ново. Његово поимање зависиће од нас самих, али и од прилика и времена у којима се чита. Било би добро да се нађе у рукама оних који су отишли далеко од родне земље, не би ли осјетили срећу садржану у Земковом исказу упућеном жени, на самом крају романа, када су већ били добрано поодмакли од своје куће и земље, на путу ка Турској: „Натраг ћемо ка нашој кући”, што је као ехо одјекнуло у збуњеној дјечијој главици Земковог сина, која сретно, као да пјева, понови: „Ка нашој кући...”

Иако је роман покаткад био и предмет оспоравања, јер су га, видјели смо, многи квалифицирали и наметали као говор истине, а не просто као умјетнину, он је, мора се нагласити, увијек остао инспиративно полазиште, нарочито млађој генерацији добрих писаца са ових простора.

Тамил Сијарић је овим романом у књижевност ушао на велика врата, али је неуморним радом створио богат и значајан књижевни опус, и тако осигурао часно и лијепо мјесто у низу посленика којима се бошњачка књижевност може поносити.

